

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی

عنوان:

مبانی معرفتی ولایت فقیه

استاد راهنما:

آقای دکتر مصطفی کواکبیان

استاد مشاور:

آقای دکتر عباسعلی رهبر

نگارنده:

سید خضرالله موسوی کانی

سال تحصیلی 91-92

تاریخ دفاع: ۱۸ دی ماه ۹۱

چکیده

مسئله‌ی "ولایت فقیه" به مفهوم زمامداری جامعه‌ی اسلامی از سوی کسی که در فقه به مقام اجتهاد رسیده است، از دیدگاه برخی از اندیشمندان، امری جدید در تاریخ اندیشه‌ی اسلامی محسوب می‌گردد. در حالی که ریشه‌های این نظریه‌ی مقدس را در احادیث وارد از معصومین (علیهم السلام) می‌توان یافت. این مقوله شالوده اصلی نظام سیاسی اسلام و مرکز ثقل حکومت دیندر عصر غیبت است که بسیاری از نظریه پردازان بزرگ شیعی در عصر حاضر بدان پرداخته‌اند.

ولایت فقیه، ابعاد و وجوه مختلفی دارد: از یک سو ولایت فقیه مقوله‌ای فقهی است و از سوی دیگر، مقوله‌ای معرفتی (فلسفی-عرفانی) است. گرچه مبنای اصلی اثبات ولایت فقیه منابع فقهی است لکن در این میان منابع روایی، عرفانی، کلامی، حکمت، فلسفه، تاریخ و حقوق نیز به عنوان منابع فرعی در مسئله ولایت فقیه مورد استفاده واقع شده است. و از آنجا که در باب مبانی فقهی و روایی ولایت فقیه، تحقیقات بسیاری صورت گرفته و کتابهای فراوانی به استناد منابع اصیل فقهی و روایی تدوین شده است. لذا در این رساله به اثبات ضرورت حکومت فقیه واجد شرایط در عصر غیبت به استناد ادله معرفتی و بر مبنای مفاهیم عرفانی و با رویکرد لزوم هدایت معنوی امت توسط انسان وارسته پرداخته شده است.

ولایت فقیه در حوزه‌ی معرفتی بدین معنی است که ولایت، ذاتاً "بربنیادی از مباحث عقلی استوار است: یعنی، عالم، همه، مظاهری از وجود مطلق هستند و عالم انسانی، کاملترین مظهر آن است. درنگرش معرفتی، اصل فلسفه‌ی آفرینش معرفت بوده و معرفت، بنیاد همه چیز است و این عبادت نیز نتیجه‌ی معرفت است. و مقصود ما از مبانی معرفتی در این رساله نیز مبانی عرفانی که جزئی از مبانی و مفاهیم معرفتی است می‌باشد. به عقیده‌ی عارفان، زمین هرگز از وجود صاحب ولایت مطلقه خالی نمی‌ماند. صاحب ولایت، ممکن است ظاهر و آشکار یا غایب باشد.

بنابراین، مسئله‌ی ولایت فقیه علاوه بر دارا بودن جنبه‌ی فقهی دارای ماهیت معرفتی- عرفانی روشنی است که پرداختن به مبانی و زیرساختهای آنها ضرورتی است که این جانب را در این رساله به تحقیق و پژوهش درباره آن وادار نموده است. در این رساله با استفاده از رهیافتهای عرفانی در باب ضرورت هدایت تشریحی بشر توسط انسان کامل در عصر حضور حضرات معصومین (ع) و استمرار این هدایت توسط شخصی که از هر جهت نزدیکترین فرد به انسان کامل است با این سوال پژوهش را آغاز شده است که: مبنای معرفتی نظریه ولایت فقیه چیست؟ در پاسخ به این پرسش، این فرضیه مطرح شده است: مبنای معرفتی ولایت فقیه عبارت است از ولایت معنوی انسان وارسته و جامع شرایط در عصر غیبت که در امتداد خلافت و ولایت کبرای امام عصر (عج) قرار دارد.

در این رساله برای پاسخگویی به پرسش اصلی رساله تشریح فرضیه تحقیق مطالب و یافته ها در پنج فصل جمع بندی شده است. در فصل اول، به مباحث مقدماتی که شامل کلیات تحقیق می شود پرداخته شده است. در فصل دوم، رابطه ولایت با مفهوم انسان وارسته به بحث گذاشته شده است. در فصل سوم، به انسان وارسته و ولایت فقیه در عصر غیبت پرداخته شده است. در فصل چهارم به برخی شبهات مطرح شده در باب مبانی معرفتی ولایت فقیه و پاسخ به این شبهات و در فصل ششم به نتیجه گیری بحث پرداخته شده است و در پایان رساله نیز فهرست منابع و مآخذ و کتابنامه آمده است.

کلید واژگان رساله نیز عبارت است از :

ولایت، فقیه، ولایت مطلقه، معرفت، عرفان و انسان کامل .

پیشگفتار:

پس به هردوری ولیی قائم است

تا قیامت آزمایش دائم است

مولانا جلال الدین رومی

اسلام، چنان عقیده دارد که هستی اعم از ماده و روح و اعم از ماده و معنا است. انسان در مجموعه نظام آفرینش، موجودی است که بالقوه توانایی رسیدن به بالاترین مراتب کمال و درجات معنوی را دارد. و در همین رابطه روشن می‌گردد که انسان را که مجمع ماده و معناست و دربردارنده ابعاد مادی و معنوی و روحانی است و روحانیتش اصل وجودش می‌باشد، به افقهای فرازین عالم برساند و اسماء الهی را در وجودش محقق نماید.

"ضرورت ارسال پیامبران و رسولان الهی نیز تا حدودی مرتبط با همین مسئله‌ی تکامل پذیری و تکامل طلبی انسان است، ولی اگر در حدود طبیعی و زیست مادی چون سایر موجودات بود، نیازی به آمدن رسولان، تذکراً و ابلاغ پیام الهی نبود، اما از آنجایی که انسان به تعبیراندیشمندان، فیلسوفان و عارفان، موجودی مأورایی است و برخوردار از یک عقل بالامکان مجرد و بُعد هم مجرد تام خواهد شد، لذا تربیت پذیر نیز هست.

انسان، مجموعه‌ای است که به همه چیز نیاز دارد، و می‌تواند به سعادت راستین دست یابد و به جایی برسد که به جز خدا نبیند و برسد به آن مراتب فوق طبیعت و هر چیزی که در آن، قابلیت هست، فضیلت پیدا بکند."^۱

نظریه‌ی اداره‌ی دینی جامعه در نظر ادیان آسمانی و به ویژه اسلام، نظریه‌ای همه جانبه در اداره‌ی نظام اجتماعی است که بنیادهای آن در رکن آفرینش و ساختار آن در رکن خلقت و نوع آفرینش انسان، نهفته است. حاکمیت بر جهان هستی و مراتب آن، به دلیل آنکه از مَصَب و مجرای الهی برآمده، به خداوند اختصاص دارد. خداوند متعال هم در آفرینش و هم در هدایت عمومی جهان نقش آفرینی کرده و خلق و امر در دو حیطه‌ی عمومی آفرینش جهان و حیطه‌ی آفرینش انسان، خاص ذات بی‌همتای اوست. از این رو در قاموس مخلوقات و پدیده‌های عالم هستی از ریزترین موجودات گرفته تا درشت‌ترین آنها، جوهر حرکت ذاتی به سوی کانون اصلی را که خودش می‌باشد قرار داده و از آنجا که عالم انسانی، اصل و معیار و قاعده اصلی در آفرینش بوده و همه‌ی

^۱ - خمینی، امام روح الله، صحیفه نور، ج ۴، ص ۱۷۶.

عالم، در خدمت اویند و برای او آفرینش یافته اند، دارای خصوصیتی ویژه است که هدایت خاص حضرتش را اقتضا دارد. از این رو پیامبران الهی را برای بشر فرستاده و کتب آسمانی را مشخص فرموده و هر کتابی نیاز به نوعی آمادگی ذهنی و روانی برای بشر در انجام چنین کار مهمی دارد.

در دهه‌های اخیر، رهبری اسلامی و دینی ولی فقیه، مسئله‌ای بحث‌انگیز گردیده است، کسانی که در بایستگی‌ها و لزوم و زیرساختهای فکری و نظری آن تردید داشته و قرائت و تفسیری از اسلام را که چنین نظریه‌ای از آن تولید گردد باور نکرده‌اند، از نخست با چشم‌اندازی محدود به آیات قرآن مجید نگریسته و نتوانسته‌اند در عمق مفاهیم آیات کریمه قرآن وارد شوند، بدین جهت با برداشتهای ناروای ذهنی خود و با برخی از پیش‌داوری‌ها و پیش‌دانسته‌های انحرافی ذهنی به سراغ مسأله رفته‌اند. اما واقعیت آن است که اولاً؛ مسئله‌ی ولایت فقیه، در ادامه‌ی مبحث امامت دارای پیشینه‌ای سترگ بوده و فقیهان و عالمان وارسته‌ای به این طرح بنیادی پرداخته و آن را به عنوان یک تئوری که ملهم از کلیت احکام اسلامی است دانسته‌اند.

ثانیاً؛ آیاتی از قرآن مجید، که در باب ولایت، خلافت، امامت، امارت، رهبری جامعه دینی و ... آمده است، همگی، مقدمه‌ی موضوع ولایت و ولایت الهی و اسلامی را در همه دوره‌های تاریخی، اعم از دوره امامت امام معصوم و یا دوره رهبری انسانی صالح و شایسته مطرح نموده‌اند. از این رو در بحث ولایت فقیه، توجه به مبانی عقلانی با مبانی روایی و نقلی تلفیق گردیده و به اثبات و قطعیت می‌رسد.

ولایت فقیه، نظریه‌ای است که در قالبهای متنوعی ارائه شده است، هم از نظر فلسفی و حکمی روی آن تأمل شده است و هم از منظر کلامی، عرفانی و فقهی.

فیلسوفان بزرگی همچون فارابی، به تبیین نظریه ریاست مطلق مدینه‌ی فاضله پرداخته‌اند و این رئیس مطلق را کسی دانسته‌اند که فرو رفته در دیانت الهی و منصوب از ناحیه خداوند است.

"حاکمیت برخی از مامداران، مبتنی بر مشروعیت الهی است و مقبولیت اجتماعی، در ثبوت ولایتشان تأثیری ندارد، آنان از سوی خداوند منصب ولایت دارند، خواه مقبول عامه باشند و پذیرفته شوند یا نشوند، کسی از آنان اطاعت نکند یا خیر، کسانی آنها را یاری نکنند یا نکنند، در هر صورت آنان ولایت دارند."^۱

این نظریه از منظر عرفانی نیز به بحث خلافت الهی ربط داده شده است، با این تحلیل که در عصر غیبت، این خلیفه‌ی الهی در اجرای دستورات و آرمانهای پیامبر، جانشین اوست. بنابراین، این مسئله علاوه بر دارا بودن ماهیت فقهی قوی و بالنده و علاوه بر ماهیت کلامی روشنی که در آن نمودار است، دارای ماهیت فلسفی و

^۱ - فارابی، ابونصر، تحصیل السعاده، تحقیق دکتر جعفر آل یاسین، ص ۹۷

عرفانی است که جهت اثبات این رهیافت مهم، مبانی حکمی و عرفانی ولایت فقیه را در این رساله، مورد توجه، تحلیل و بررسی قرار می‌دهیم.

در اینجا جادارد سپاس نامحدودی داشته باشم از خداوند متعال که بنده ضعیفی همچون مرا توان داد تا قلم به دست گیرم و پاسداری کوچک برای پیشبرد اهداف دین باشم و درود و صلوات بر رسول خاتم محمد مصطفی (ص) و صاحب لوایمان، منتظر القائم (عج) که به راستی هر چه داریم از ایشان است و با سپاس از تمام معلمانی که از ابتدای زندگی تا کنون از رهنمود های بی شائبه ایشان بی نصیب نمانده‌ام.

اکنون که این رساله به پایان رسیده است بر خود فرض میدانم از استاد راهنما جناب آقای دکتر مصطفی کواکبیان و استاد مشاور جناب آقای دکتر عباسعلی رهبر که اینجانب را در مسیر تکمیل این تحقیق یاری نموده‌اند، قدردانی نمایم.

فهرست مطالب

Error! Bookmark not defined. ..... فصل اول: مقدمه

- ۱ - تعریف و تبیین موضوع ۱
- ب - سوال تحقیق ۲
- ج - فرضیه تحقیق ۲
- د - سوابق مربوط ۲
- ه - اهداف تحقیق ۳
- و - روش‌شناسی ۳
- ز - انگیزه یا انتخاب موضوع ۳
- ح - مفروضات ۴

Error! Bookmark not defined. ..... ت- مشکلات فراروی پژوهش

- فصل دوم: مبانی نظری و کلیات ۵
- مبحث اول: واژه‌شناسی و تبیین مفاهیم ۶
- گفتار اول: تبیین مفاهیم مولای تقیه ۶
- الف) مفهوم مولایت ۶
- ب) مفهوم تقیه ۶
- ج) ولایت‌فقیه در معنای کلی ۷
- گفتار دوم: مفهوم مولای مطلقه یقیه ۸
- گفتار سوم: معرفت‌شناسی ولایت‌فقیه ۹
- الف) ولایت‌فقیه در بعد معرفتی-فلسفی ۹
- ب) ولایت‌فقیه در بعد معرفتی-عرفانی ۹
- ج) مفهوم انسان کامل ۱۱
- مبحث دوم: جستار تاریخی در نظریه ولایت‌فقیه ۱۳
- ۱- عصر حضور ۱۴
- ۲- از ابتدای غیبت، تا پایان حیات شیخ طوسی (۴۶۰ ق) ۱۵
- ۳- از شیخ طوسی تا ابن‌ادریس حلی (۵۹۸ ق) ۱۵
- ۴- از ابن‌ادریس حلی تا محقق‌نای (۶۷۶ ق) ۱۶
- ۵- از محقق‌نای تا محقق‌راقی (۱۲۴۵ ق) ۱۶

- ۶- از محقق عراقی تا امام خمینی (رحمه الله) ۱۷
- مبحث سوم : تبیین ادله عقلی و نقلی و لا یتفقیه ۱۸
- گفتار اول: ادله عقلی در باب لا یتفقیه ۱۸
- الف (ضرورت تشکیلات اجتماعی از نیاز به رئیس بر آن ۱۸
- ب (ضرورت اجرای تشریحات الهی ۲۱
- گفتار دوم : مرور بر ادله نقلی و لا یتفقیه ۲۱
- الف (روایتی که در بین فقهاء به " تویع شریف " مشهور است ۲۲
- ب (مقبوله عمر بن حفصه ۲۴
- فصل سوم : رابطه ولا یتبامفهو مانسانوارسته ۲۶
- مبحث اول : ماهیت عرفانی و اشرافی ولایت ۲۷
- گفتار اول : اشرافیت و عرفانیت ولایت ۲۸
- الف (جایگاه ولا یتعرفانیدر فقه سیاسی ۲۹
- ب (تجلی ولا یتعرفانیاشرافیدر فقه سیاسی ۲۹
- گفتار دوم: ولایت، تداوم و مخلافت معنوی ۳۱
- گفتار سوم : ولا یتفقیهدر نگاه عارفان ۳۳
- الف) امام خمینی (ره) و مبنای عرفان سیاسی ۳۴
- ب) سید حیدر آملی ۳۶
- ج (قطبگیلانی ۳۷
- گفتار چهارم: تجلی ولایت انسانوارسته در کلام فیلسوفان ۳۸
- الف) فارابی و ریاست تبعه یماثل ۳۸
- شرایط ریاست تبعه یماثل از دیدگاه فارابی: ۴۱
- ب) سهروردی و حاکمیت فقیه ۴۲
- گفتار پنجم : تبیین ارتباط مبانی فقهی و عرفانی ولایت ۴۴
- الف (رهبری انسانوارسته ۴۵
- ب (تطابق آرمانی و لا یتفقیها و لا یتعرفانی ۴۶
- ج (جلوگیری از حاکمیت نفوس شیطانی ۴۶
- د (جامعه یا اسلام یا جامعه ایشاهد ۴۸
- مبحث دوم : الزامات ولایت از دیدگاه عرفاندینی ۴۹
- گفتار اول : لزوم رهبری انسانوارسته در دیدگاه عرفاندینی ۴۹
- گفتار دوم : توحید، مبنای عرفان سیاسی ۵۰
- گفتار سوم : جلوگیری از حاکمیت نفوس شیطانیدر جامعه انسانی ۵۲
- الف (مفهوم نفوس انواع کلیان ۵۲

- ج (ایستادگی و لایق‌بهدر برابر انحرافات ۵۴
- گفتار چهارم: جامعه‌ی لایولو و مبه‌فعلیتر ساندنا استعدادها بیاطنیو معنویبشر ۵۵
- الف (مشخصه‌های جامعه‌ی لولایی ۵۶
- ب (اصول لازم‌در تربیتانسانها ۵۹
- فصلچهارم: انسانوارسته‌و لایتفقیهدر عصر غیبت ۶۴
- مبحثاول : رسالتولایتفقیهدر تربیتورهربریانسانها ۶۵
- گفتار اول : لزومهربریانسانوارسته‌در دورانغیبتخلیفهیاکبر ۶۵
- الف (رفعیازهایجامعه‌یانسانی ۶۶
- ب (پیاده‌کردنمکتب ۶۷
- گفتاردوم : ولایتفقیه،تحقیبخشفسلفه یوجودیانسان ۶۹
- گفتارسوم : لزومربیتانسانها از طریقتکمیلنفسومعرفتیابی ۷۱
- الف (فتحقلوبمردم ۷۲
- ب (تزکیهنفسکار گزارانظامسیاسی ۷۲
- ج (تناسباخلاقیوصفاتیکار گزارانباسبکحاکمیت ۷۴
- د (تربیتکار گزارانبرایگرایشهمردمگرایبی ۷۴
- ه (تقویتوجدانکاریکار گزاران ۷۵
- گفتارچهارم : تلاشورسالتولایتفقیهدر راستایانتقالحکومتومعارفالهیهجامعهوانسانها ۷۵
- الف (انتقالحکومتودانشالهیهانسان ۷۷
- ب (تلاشدر راستایانتقالمعرفتیقینیبهجامعه ۸۲
- ج (آشنانمودنجامعهبامظاهرونمودهایشکر ۸۴
- د (انتقالآگاهیهانسیبتهمعارفتوحیدی ۸۸
- مبحثدوم : ولیفقیهورهربرسیاسینظاماجتماعی ۹۰
- گفتار اول : ولایتفقیه،تداومخلافتکبرایرسولاکرم (ص) ۹۱
- الف (اختیاراتاجتماعی - سیاسی ۹۱
- ب (اختیاراتاقتصادی ۹۲
- گفتاردوم (لزومنزاهتقدرتوتومرکزقدرتدریکفرد ۹۶
- الف (مفهومقدرت ۹۶
- ب (منابعقدرت ۹۶
- ج (دلایلضرورتوتومرکزقدرتدریکفرد ۹۷
- د (لزومآمیختنقدرتبا معنویتونزاهت ۱۰۰
- ه (لزومآمیختنگیرهبرجامعهباقداستوطهارت ۱۰۰
- و (اشکالو صورقدرت ۱۰۱

۱۰۲	..... ز) نتایج تراهرهبری
۱۰۴	..... گفتار سوم : ترسیمولایتمطلقه یالهیةفقیهبا نگرشمعرفتیو عرفانی
۱۰۶	..... گفتار چهارم : اهدافوالایحکومتاسلامیونقشورسالتولیفقیهدرتحققآنها
۱۰۸	..... گفتار پنجم) ولیفقیهوساختارنوینحکومتاسلامیدراندیشهامامخمنی (ره)
۱۱۴	..... فصلپنجم: پاسخبهبرخیشبهاتدرابمبانیمعرفتیولایتفقیه
۱۱۷	..... شبههاول: اجماعی نبودن ولایت فقه به منزله ولایت رسول اکرم(ص) و امامان معصوم(ع) به عنوان انسان کامل
۱۱۸	..... شبههدوم: فقدانعصر عصمتدرولیفقیه:
۱۲۲	..... شبهه سوم: تضادولایتفقیهبا جمهوریت:
۱۲۴	..... شبهه چهارم: تعارضمفهوم معرفتیولایتفقیهبا انتخابولیفقیهتوسطمجلسخبرگان:
۱۲۵	..... شبهه پنجم: استبدادیوتوتالیتربودنولایتفقیه:
۱۳۰	..... ششمینشبهه: ولایتفقیهوشبههدور:
۱۳۳	..... فصل ششم: نتیجهگیری:
۱۳۸	..... فهرستمنابعوماخذ:

فصل اول :مقدمه

أ - تعریف و تبیین موضوع

ولایت فقیه، تداوم خلافت و نیابت کبرای الهیو تحقق بخش فلسفه های کلامی و عرفانی رسالت الهی است. تربیت انسان کامل، غایت و غرض نهایی نبوتها است. در تداوم این رسالت بزرگ، امامت اسلامی قرار دارد. امامان، پس از عصر رسالت، همان نیابت کبرای الهی را دریافت میکنند. امام معصوم میخواهد انسانها را در صراط ولایت الهی به حرکت وا دارد. از این روی، امامت و رسالت، دارای مبانی معرفتی مهمی می باشند. در دوران محرومیت انسانها از وجود امام معصوم، این مسیر نورانی توسط انسانی الهی و وارسته تداوم می یابد و بدین صورت فلسفه های رسالت و امامت در وجود ولایت فقیه تداوم می یابد. ولی فقیه علاوه بر برخورداری از فقاقت و فرزاندگی می باید اتصال معنوی به کانون هستی داشته باشد و دارای نفس وارسته و کاملی باشد تا بتواند قافله انسانی را به سوی نور و معنویت به پیش ببرد. بدین روی دارای مبانی معرفتی اساسی است که این مبانی در این رساله مورد بررسی قرار می گیرد.

ب - سوال تحقیق

مبنای معرفتی نظریه ولایت فقیه چیست؟

ج - فرضیه تحقیق

مبنای معرفتی ولایت فقیه عبارت است از ولایت معنوی انسان وارسته و جامع شرایط در عصر غیبت که در امتداد خلافت و ولایت کبرای امام عصر (عج) قرار دارد.

د - سوابق مربوط

پس از بررسی و تتبعی که در زمینه پیشینه موضوع ولایت معنوی صورت گرفته است، ملاحظه گردیده که هیچ کتاب یا پژوهشی که به صورت مستقل، مشروح و مستوفی به موضوع پرداخته باشد یافت نشده یا دست کم به نظر نگارنده نرسیده است. البته در این خصوص فارابی متوفای قرن سوم هجری در کتاب های "سیاسة المدنیة" و "آراء اهل المدینة الفاضله" و سید حیدر آملی در کتاب "انوار الحقیقه اطوار الطریقه و اسرار الشریعه" و صدر المتألهین در کتاب "مفاتیح الغیب" و "الحکمة المتعالیه فی الاسفار الاربعه" و همچنین عرفایی همچون قطب گیلانی در کتاب "الانسان الکامل فی معرفه الاواخر و الاوائل" و نیز حضرت امام خمینی در کتاب های متعدد از جمله "اثبات الهدایة الی الخلافة و الولاية" و "شرح چهل حدیث" و غیره و از میان پژوهشگران و اندیشمندان ده های اخیر نظیر مرحوم عمید زنجانی در کتاب "فقه سیاسی اسلام" و هادوی تهرانی در کتاب "ولایت و دیانت" و غیره

مباحثی را مطرح نموده‌اند و نیز در این زمینه پایان نامه‌ها و مقالاتی هم ارائه شده که صرفاً به بخشی از موضوع پرداخته و چندان قابل بهره برداری نیستند.

ه - اهداف تحقیق

- ۱- ایجاد افقهای نوین در مباحث بنیادی و مبنائی فلسفی - کلامی و عرفانی اسلام.
- ۲- ارایه رهیافتهای مطالعاتی نسبت به نگاه فلسفی و عرفانی به موضوع ولایت.
- ۳- روشننگری علمی خصوصاً در سطح خواص که نظریه ولایت فقیه را صرفاً مبتنی بر ادله و مبنائی نقلیمی دانند.
- ۴- ریشه یابی و بررسی زیر ساختها و بنیادهای عقلی (غیر نقلی) نظریه ولایت فقیه.

و - روش شناسی

روش تحقیق در این رساله با توجه به ساختار موضوع تحلیلی - توصیفی و تفسیری است و روش جمع آوری اطلاعات نیز اسنادی و کتابخانه ای است.

ز - انگیزه‌ی انتخاب موضوع

تا کنون در باب ولایت فقیه از زاویه‌ی فقهی و کلامی مباحث فراوانی صورت گرفته است اما از زاویه‌ی معرفتی و عرفانی که در واقع دو زاویه‌ی فلسفی و عرفانی اند بحث چندان ارائه نشده است. درحالی که این مسئله در تبیین موضوع ولایت فقیه، کاملاً راهگشاست. زیرا ولایت فقیه، در واقع همان حاکمیت انسان به حکمت رسیده و نایل شده به مقامات معنوی است. لذا چند ضرورت در این مقام خود نمایی می‌کند که عبارت است از:

الف- تربیت عقلانی و حکمی انسانها در جهت ظهور عقلانیت دینی در جامعه.

ب- نقش آفرینی ولایت فقیه در ایجاد حس معنوی و عرفانی در جوامع انسانی.

حال انگیزه‌های انتخاب این موضوع عبارت است از:

- ۱- این مسأله همواره ذهنم را به خود مشغول داشت که آیا ولایت فقیه علاوه بر استدلالهای فقهی و کلامی دارای مبانی دیگری هم هست یا خیر؟ اگر واجد مبانی دیگری می‌باشد آن مبانی کدامند؟
- ۲- ولایت فقیه صرفاً رهبری سیاسی محسوب نمی‌گردد بلکه نوعی رهبری عقلانی و عرفانی نیز می‌باشد که نقش بارزی در تکمیل نفوس انسانها دارد. لذا این موضوع نیز باید مورد شناسایی قرار گیرد.
- ۳- بیان جنبه‌های معرفتی (عقلی) و عرفانی می‌تواند به ظهور عقلانیت و بینش عرفانی منجر شود.

ح- مفروضات تحقیق

تحقیق حاضر بر این پیش فرض استوار است که ولایت فقیه به لحاظ سنخ شناسی و ماهیت شناسی در ادامه مباحث کلامی مربوط به نبوت و امامت قرار داشته و جزء موضوعات مطروحه در مباحث فقهی و کلامی (اصول دین) می باشد. با این توضیح که ما در این پژوهش، اثبات نبوت انبیا و خاتم آنها حضرت محمد صلی الله علیه و آله و نیز امامت امامان معصوم علیهم السلام با نصوص و ادله روشن و قوی را در علم کلام مفروض دانسته و در این پژوهش در ادامه این مباحث، در صدد بررسی مبانی معرفتی (فلسفی) و عرفانی ولایت فقیه که در ادامه نبوت انبیا و خلافت کبرای رسول گرامی اسلام حضرت محمد صلی الله علیه و آله و امامان و جانشینان آن حضرت قرار دارد می باشیم.

فصل دوم : مبانی نظری و کلیات

مبحث اول : واژه شناسی و تبیین مفاهیم

مبحث دوم: جستاری تاریخی در نظریه ولایت فقیه

مبحث سوم: تبیین ادله ی عقلی و نقلی ولایت فقیه

مبحث اول : واژه شناسی و تبیین مفاهیم

گفتار اول : تبیین مفاهیم ولایت و فقیه

الف (مفهوم ولایت

کلمه‌ی ولایت اسم مصدر بوده و از سه حرف (و- ل - ی) مشتق شده و به معنای قرب، نصرت، اتصال، سرپرستی و توالی امر حکومت استعمال شده است، که بدون تردید، مقصود همان توالی امر حکومت بر جامعه می‌باشد.

در کتب لغت، کلمه ولایت این گونه معنا شده است؛

راغب اصفهانی در مفردات، در معنای "ولایت" می‌گوید: " قرار گرفتن چیزی در کنار چیزی دیگر است به

نحوی که فاصله‌ای در کار نباشد."^۱

ابن منظور در لسان العرب «ولایت» را به معنای نصرت، تصدی و صاحب اختیاری یک کار آورده است و

می‌گوید که معنای هر دو یکی بوده و حقیقت آن " تصدی و صاحب اختیاری است."^۲

محمد بن یعقوب در القاموس می‌گوید : "وَلَايَةٌ- با کسره حرف (و) یاری کردن است و وَّلَايَةٌ- با فتحه

حرف (و) سرپرستی است و نیز می‌گوید هر دو واژه حقیقتش همان سرپرستی است که کاری را به عهده بگیرد"^۳

در عین حال این کلمه، از پر استعمال ترین واژه های قرآن کریم است که به صورتهای مختلفی به کار رفته است.

البته ولایت در موضوع ولایت فقیه در مفهوم و معنای خاصی به کار رفته است همان طوری که به نظر امام

خمینی، ولایت در بحث ولایت فقیه " به معنای حکومت و اداره ی کشور و اجرای قوانین شرع مقدس است نه

این که برای کسی شأن و مقام غیر عادی به وجود بیاورد و او را از مرز انسان عادل بالاتر ببرد."^۴

ب (مفهوم فقیه

واژه فقه در لغت اخص از علم است و معنای آن عبارت است از:

"رسیدن به علم غیر ظاهری به واسطه علم مشهود و به معنای علم به احکام شریعت نیز به کار می‌رود"^۵.

۱ - راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی تفسیر القرآن، حرف و او، صفحه ۴۸۲

۲- محمد بن مکرّم ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۵، ص ۲۸۵

۳- محمد بن یعقوب بن محمد فیروزآبادی، القاموس المحیط، ج ۴، ص ۲۴۳.

۴- خمینی، امام روح الله، حکومت اسلامی و ولایت فقیه، ص ۴۳.

۵ - الجوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح، چاپ چهارم، ص ۳۰۴.

بنابراین و بر اساس معنای لغوی فقه، فقیه در لغت به معنای « دانا، دانشمند، دانای به فقه و عالم به علم فقه و احکام شریعت» می باشد^۱ و در اصطلاح، فقیه به کسی گفته می شود که قوه و نیروی فعلی برای استخراج همه، یا اکثر احکام شرعی و قوانین کلی اسلام، از منابع اولیه آن، یعنی، (کتاب، سنت، اجماع و عقل) را داشته باشد.^۲

البته برای فقیه علاوه بر شرط دارا بودن علم و فقاقت شرایط دیگری نیز در نظر گرفته اند به عبارت دیگر فقیه جامع شرایط، کسی است که علاوه بر جناح عقل نظری، در جناح عقل عملی نیز به مقدار ممکن کامل باشد، یعنی علاوه بر اینکه لازم است علم دین را درست بفهمد، باید آن علم را در خودش در محدوده حیاتش و در جامعه اسلامی به درستی اجرا نماید، لازم است همه وظایف دینی خود را انجام دهد و آنچه از دین باید به مردم ابلاغ کند، ابلاغ نماید و چیزی را کتمان نکند. فقیه عادل، باید به میل و هوس کاری نکند، مطیع هواهای نفسانی نگردد و گناهی از او سرزنند نه واجبی را ترک کند و نه حرامی را مرتکب شود.

البته واژه فقیه هنگامی که با واژه ولایت به کار می رود، در معنای خاصی به کار می رود :

"مقصود از فقیه در بحث ولایت فقیه، مجتهد جامع شرایط است نه هرکس که فقه خوانده باشد."^۳

ج (ولایت فقیه در معنای کلی

ولایت فقیه، به معنای سرپرستی، زعامت و رهبری فردی دین شناس و آگاه به مضمون و محتوای شریعت است. ولایت فقیه، یعنی رهبری سیاسی جامعه اسلامی، به وسیله فقیه عادل و با تقوا که دارای شرایط لازم رهبری باشد و قدرت افتاء، در ابواب مختلف فقهی را داشته باشد و از همه مردمان زمان خویش، داناترین فرد به شریعت و سیاست ملک و حکومت داری باشد.

"مراد از فقیه هنگامی که به عنوان ولایت اطلاق می گردد همان شخص جامع شرایط فتواست، زیرا او از سوی ائمه (علیهم السلام) برای مصالح عمومی مردم منصوب شده است و کسی که قائل به وجوب ادای آن به امام معصوم است، در عصر غیبت، ادای آن را به فقیه مورد اطمینان واجب دانسته است."^۴

ولایت فقیه، نظریه ای در فقه شیعه است که نظام سیاسی مشروع در دوران غیبت امام معصوم را بیان می کند. بالاخره هرگاه واژه ولایت، با واژه فقیه می آید، منظور از آن، زمامداری در جامعه یا حکومت است. این تز سیاسی، در تداوم امامت و رهبری معصومان - علیهم السلام - بیان می گردد. نظریه ولایت فقیه، اصطلاحی است برای حکومت اسلامی پس از ائمه طاهرين (علیهم السلام). "ولایت فقیه چیزی است که خدای تبارک و تعالی

۱- الفراهیدی، کتابالعین، عبدالرحمن الخلیل بن احمد، تحقیق مخرومی و میوسامرائی، ص ۲۵۱

۲- جوادی آملی، عبد الله، ولایت فقیه، ولایت فقاقت و عدالت، ص ۱۳۸.

۳- همان، ص ۱۳۶.

۴- شهید ثانی، مسالک الافهام، ج ۱، ص ۴۲۷.

درست کرده است، همان ولایت رسول الله است براساس این نظریه، شیعه معتقد است که در هیچ زمان و دوره تاریخی، امت اسلامی نباید بدون حکومت و حاکم و زعیم و نگهبان باشد. و در دوره ی غیبت نیز، جامعه اسلامی نمی تواند بدون رهبر باشد"^۱

گفتار دوم : مفهوم ولایت مطلقه ی فقیه

ولایت مطلقه از دو واژه ی ولایت و مطلقه تشکیل گردیده است. ولایت به مفهوم حکومت، زعامت و سرپرستی جامعه بوده و واژه ی مطلقه در این عنوان، به معنای فراگیر، عام و شامل بودن حکومت است. که در نتیجه، ولایت مطلقه، به معنای ولایت عام و شامل و فراگیر است که ولی بر همه ی امور اجتماعی، سیاسی، حکومتی، اقتصادی و... ولایت دارد، ولایتی که از ناحیه خدا پس از رسول اکرم (ص) و ائمه ی معصومین (ع) به او وانهاده شده است.

آیت الله خامنه ای در تبیین مفهوم ولایت مطلقه ی فقیه چنین می نگارد :

" مراد از ولایت مطلقه فقیه جامع الشرایط ، ولایت و سرپرستی عام و شامل و گسترده است، ولایت ولی فقیه، قلمرو گسترده ای دارد و بر همه ی امور جامعه اعم از سیاسی، اقتصادی، قضایی، حکومتی ، داخلی و خارجی ولایت دارد، و راز مساله هم این است که دین حنیف اسلام که آخرین دین آسمانی است و تا روز قیامت استمرار دارد، دین حکومت و اداره ی امور جامعه است. لذا همه ی طبقات جامعه ی اسلامی ناگزیر از داشتن ولی امر و حاکم و رهبر هستند، تا امت اسلامی را از شر دشمنان اسلام و مسلمین حفظ نماید، و از نظام جامعه اسلامی پاسداری نموده و عدالت را در آن برقرار کرده، از ظلم و تعدی قوی بر ضعیف جلوگیری نماید و وسایل پیشرفت و شکوفایی فرهنگی، سیاسی و اجتماعی را تأمین کند. این کار در مرحله ی اجرا ممکن است با منافع و مطامع و آرای بعضی از اشخاص منافات داشته باشد، حاکم مسلمانان پس از این که وظیفه ی خطیر رهبری را طبق موازین شرعی به عهده گرفت. باید در هر مورد که لازم بداند تصمیمات مقتضی براساس قواعد اسلامی اتخاذ کند و دستورات لازم را صادر نماید، تصمیمات و اختیارات ولی فقیه، در مواردی که مربوط به مصالح عمومی اسلام و مسلمین است، در صورت تعارض با اراده و اختیارات و تصمیمات آحاد امت مقدم و حاکم است."^۲

۱ - خمینی ، روح الله ، حکومت اسلامی و ولایت فقیه، ص ۱۲۴ .

۲ - خامنه ای، سیدعلی، طر حکلیان دیشها سلامیدر قرآن، ۱۳۵۴.

سوم : معرفت شناسی ولایت فقیه

الف (ولایت فقیه در بعد معرفتی - فلسفی

واژه‌ی معرفت ، یک واژه‌ی عربی است که در زبان فارسی نیز به کار می رود. لغت شناسان اسلامی، واژه‌های معرفت، علم، ادراک و شناخت را تقریباً به معنای همدیگر به کار برده‌اند و گفته‌اند :

" علم عبارت است از ادراک، ادراک حقیقت شیء، معرفت ، معرفت دقیق و مطابق دلیل و معرفت، واژه‌ای مصدری است که به همین صورت به معنای شناسایی علم، شناختن و ... نیز به کار برده اند."^۱

در نهایت، معرفت به نوعی از شناخت اطلاق می‌شود که مبتنی بر برهان و استدلال عقلی باشد، یعنی شناختها بر پایه‌ی برهان و استدلال عرضه می‌شود، لذا ماهیت فلسفی دارد .

ولایت فقیه درحوزه‌ی معرفتی، مضمونش آن است که ولایت، ذاتاً بر بنیادی از مباحث معرفتی و عقلی استوار است یعنی عالم، همه، مظاهری از وجود مطلق هستند، و عالم انسانی، کامل ترین مظهر آن است.

ولایت ازجانب خدا به فردی جامع وکامل که در هر دوره‌ای از تاریخ، مظهر کاملی از بلوغ انسانیت است وانهاده می‌شود ومصداق چنین فردی درعصرغیبت کسی نیست جز فقیه جامع الشرایط که به عنوان جانشین انسان کامل وولی خدا و رابطین جامعه و منشأ ولایت یعنی خداوند محسوب می گردد .

ب (ولایت فقیه در بعد معرفتی-عرفانی

به تعبیر علامه دهخدا : "عرفان، یافتن حقایق اشیا به طریق کشف و شهود است."^۲

قیصری در شرح فصوص می‌نگارد : "عرفان عبارت است از علم به حضرت حق سبحان از حیث اسماء و صفات و مظاهرش و علم به احوال معاد و به حقایق عالم و چگونگی بازگشت آن حقایق به حقیقت واحدی که همان ذات احدی حق تعالی است"^۳

و همچنین گفته‌اند :

"یعنی، شناسایی، و مراد شناسایی حق است و نام علمی است از علوم الهی که موضوع آن شناخت حق و اسماء و صفات اوست و بالجمله راه و روشی را که "اهل الله" برای شناسایی حق انتخاب کرده‌اند، عرفان می‌نامند."^۴

۱- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، ص ۷۱۵.

۲- پیشین، ج ۱۰، ص ۱۳۵۹.

۳- داود قیصری، شرح علی فصوص الحکم، تحقیق علامه ی حسن زاده آملی، ص ۱۸.

۴- لاهیجی، محمد، شرح گلشن راز، ص ۷.